

LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIS NACIŲ OKUPACIJOS METAIS

Justinas Braslauskas

Doktorantas

Vilniaus universiteto Naujosios istorijos katedra

Tel. 68-72-86

Įvadas

Straipsnio autorius nepretenduoja į išsamų žemės ūkio būklės nacių okupacijos metais aptarimą ir yra orientuotas tik į nagrinėjamos temos mažiau tyrinėtus ar visai netyrinėtus aspektus. Pabandžius rasti apibendrinančių istorinių tyrimų apie žemės ūkio būklę hitlerinės okupacijos metais, pasirodė, kad esami istorikų ir ekonomistų veikalai¹ neatskleidžia to meto situacijos. Daugelis nacių vykdytos ūkinės politikos aspektų arba visai nenagrinėjami, arba pateikiami paviršutiniškai. Ypač ryšku tai, jog bu-

vo apžvelgiami vien tik negatyvūs nacių agrarinės politikos Lietuvoje momentai, visiškai nutylint pozityvų darbą, kuris buvo nuveiktas lietuvių administracijos pareigūnų tais nelengvais karo metais. Be jokios abejonės, tokia angažuota tyrinėtojų pozicija nepateikia įvairialypio ir objektyvaus nagrinėjamos temos vaizdo. Ypač kritikuotina Lietuvos žemės ūkio statistinė analizė: dauguma duomenų gauti iš menkaverčių ir abejotinių šaltinių, visiškai ignoruojant oficialiąją statistiką. Būtent šioms istoriografijos spragoms užpildyti ir skirtas šis darbas.

1. Nuosavybės santykiai

Okupavę Lietuvą, naciai naikino visus įvairių gyvenimo sričių, taip pat ir žemės ūkio, sovietinius pertvarkymus. Visų pirma jie stengėsi sureguliuoti nuosavybės santykius taip, kad Lietuvos žemės ūkis būtų rentabilus, kad tenkintų maisto produktų ir kitus Vokietijos poreikius. Nuosavybės santykių suregulavimas iš tiesų buvo aktualus to meto Lietuvos kaimui. Radikali bolševikinė žemės reforma labai suskaldė ir sukiršino kaimą. Per sovietinę žemės reformą metu iš 28 719 teisėtų savininkų buvo atimta 607 592 ha žemės ir didesnė jos dalis (381 220 ha) išdalyta bežemiams ir mažžemiams valstiečiams bei samdomiesiems

¹ Lietuvos TSR istorija. Vilnius, 1975. T. 4. 366 p; *Misiūnas R., Taagepera R.* Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980. Vilnius, 1992. 342 p; *Rakūnas A.* Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją. Vilnius, 1970. 192 p; *Rakūnas A.* Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais. Vilnius, 1976. 216 p; *Truska L.* Lietuva 1938–1953 metais. Kaunas, 1995. 212 p; *Bulavas J.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas. Vilnius, 1969. 295 p; *Bunkas A.* Žemės ūkio būklė okupacijos metais // *Liaudies ūkis*. 1959. Nr. 6. P. 171–174; *Bunkas A.* Lietuvos ekonomika okupacijos metais // *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*. Vilnius, 1961. P. 183–220; *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944. Vilnius, 1996. 399 p; *Gregorauskas M.* Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960. Vilnius, 1960. 464 p; *Grėška J.* Lietuvos žemės ūkio sužlugdymas hitlerinės okupacijos laikotarpiu // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A. 1961. Nr. 2(11). P. 51–65; *Grėška J.* Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmojoje pusėje ir jos problemos. Vilnius, 1993. 79 p; *Meškauskas K.* Lietuvos ūkis 1940–1990. Vilnius, 1994. 352 p.

darbininkams.² Prasidėjus Vokietijos ir SSRS kariui bei Birželio sukilimui, kai kur sukilėliai ginklu terorizavo sovietinius kaimo aktyvistus ir per bolševikinę žemės reformą žemės gavusius asmenis. Savaime suprantama, tai dar labiau paaštirino Lietuvos kaimo prieštaravimus.

Lietuvos generalinis komisaras Adrianas von Rentelnas 1941 m. rugpjūčio 18 d. išleido įsakymą, kuriuo paskelbė, jog visi žemės savininkai, išskyrus žydus, komunistus ir neūkininkus, tvirtinami bolševikų valdžios jiems paliktos žemės teisėtais valdytojais (ne savininkais!). Įsakymu taip pat panaikintas 1940 m. rugpjūčio 5 d. bolševikų Ministrų Tarybos nutarimas, suteikęs naujakuriams ir mažažemiams naudojimosi teise į jų gautą žemę. Naujakurių ir mažažemių gauta žemė buvo perduodama valdyti jos buvusiems savininkams, o jie buvo įpareigoti atlyginti naujakuriams ir mažažemiams natūra arba pinigais už jų gautuose sklypuose įdėtą darbą. Beje, šis potvarkis visiškai nelietė valstybinių ūkių, įskaitant tarybinius ūkius, traktorių stotis ir arklių nuomojimo punktus. Jie palikti tiesioginei generalinio komisaro žiniai. Įsakymu ne tik negrąžinta teisė į žemės nuosavybę, o visi savininkai paskelbti tik žemės valdytojais, nors Laikinoji vyriausybė ir buvo paskelbusi žemės nuosavybę atkuriančius aktus, jo 6 paragrafas skelbė: „Žemės ūkio žemės valdytojai, kurie suėmimo ir sėjos darbus iš blogos valios ar per apsilėdimą tinkamai neatlieka, griežtai baudžiami ir pakeičiami kitais valdytojais.“³

Nuostatas dėl sovietinio žemės reformos įstatymo panaikinimo dar labiau įtvirtino 1941 m.

rugsėjo 13 d. Ostlando reichskomisararo Hinricho Lohses „Potvarkis dėl bolševikų pertvarkymų žemės ūkio srityje panaikinimo.“⁴ Juo įsakymu naujakuriams, netekusiems bolševikų duotosios žemės, pasilikti samdomais darbininkais tuose ūkiuose, kuriems valdyti vėl grįžta naujakurio žemė. Išimties būdu naujakuriai, pajėgūs išlaikyti gautą ūkį, apygardos komisaro sprendimu galėjo būti palikti ūkininkauti savo dirbamame ūkyje. Potvarkio 2 paragrafas skelbė: „Mažažemiams išdalintoji gretima žemė turi pasilikti mažažemių valdoma, jei tuo bus pakeltas mažažemių ūkių ūkinis pajėgumas.“⁴

1942 m. sausio 16 d. Ostlando reichskomisararas H. Lohse ir 1942 m. vasario 2 d. Lietuvos generalinis komisaras A. von Rentelnas išleido potvarkius, kuriais vokiečių monopolinei žemės ūkio bendrovei „Ostland“ perduoti valdyti vadinami be globos likę ūkiai. Taip ši bendrovė perėmė savo žinion vadinamuosius valstybinius ūkius, ūkius, likusius be šeimininkų, priklausiusius žydams, ištremtiems į Sibirą asmenims, savivaldybėms, įvairioms politinėms, religinėms bendruomenėms, ūkinėms ar profesinėms organizacijoms ir sąjungoms, trestams, bankams, kooperatyvams ir t.t.⁵ Buvo numatyta perimti į vokiečių monopolijų rankas ir Lietuvos žemės ūkio pagrindines bendroves – „Maistą“, „Pienocentrą“, „Lietukį“, „Sodybą“. Jas turėjo perimti „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ („Centrinė prekybos Rytuose bendrovė“). Teisiškai tai buvo padaryta, bet praktiškai vokiečių okupacinė civilinė valdžia nesiryžo jų likviduoti, įsitikinusi, kad jos gerai tvarkomos ir jas panaikinus pablogės tiekimas karo reikalams.⁶

² Lietuvos TSR liaudies ūkio plano vykdymo pagrindiniai rodikliai. Vilnius, 1941. Nr. 1–2. P. 14, 16.

³ Įsakymas Generalkomisarso Kaune darliaus suėmimo ir sėjos vykdymo reikalu // Į laisvę. 194, rugpjūčio 20. Nr. 50.

⁴ Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. Kauen, 1941. Nr. 4. S. 56.

⁵ Ten pat. 1942. Nr. 2. S. 22–23; Nr. 4. S. 47–48.

⁶ Brazaitis J. Vienų vieni. Vilnius, 1990. P. 114.

2. Ūkio kultūrinimo darbų tąsa

Bolševikus išvijus ir gyvenimui normalizavusis, reikėjo nedelsiant imtis konkretaus žemės ūkio tvarkomojo darbo ir realiai žvelgti į ateitį. Vadovaudamiesi tokia logika, lietuviškos savivaldos pareigūnai sugebėjo įtikinti vokiečių okupacinę valdžią dėl būtinybės tęsti Nepriklausomos Lietuvos laikais pradėtus, tačiau bolševikmečiu užleistus, žemės ūkio gamybos ir kultūros kėlimo darbus. Ypatingas dėmesys buvo nukreiptas į naminių gyvulių veislės gerinimą. Už šią sritį nacių okupuotoje Lietuvoje tiesiogiai buvo atsakinga Žemės ūkio gamybos vyriausiosios valdybos Gyvulininkystės direkcija. Vietose šiai direkcijai priklausė gyvulininkystės instruktoriai, kontrolasistentai ir kiti pareigūnai.⁷ Ypač daug darbo ir lėšų buvo skiriama arklių veislei gerinti, juolab kad geros veislės arklių bolševikmečiu gerokai sumažėjo. Dienraščio „Ateitis“ duomenimis, sovietų valdymo laikotarpiu iš Lietuvos išvežta apie 1,5 tūkst. geriausių eržilų ir apie 15 tūkst. kitų arklių.⁸ Dėl karo veiksmų arklių dar sumažėjo, ypač ėmė trūkti darbo arklių. Padėčiai pagerinti jau 1941 m. atnaujintas kasmetinis eržilų patikrinimas; tikrinant eržilai buvo pripažįstami veislei tinkamais arba tik laikinai leisti naudoti veislei. Vykdam 1941 m. eržilų patikrinimą į 78 eržilų tikrinimo punktus atvesta patikrinti 10 611 eržilų, iš kurių veislei palikta 3354 eržilai, tipų atžvilgiu paskirstyti tokiais tipais: sunkaus – 2097 (62,5 proc.), lengvo – 257 (7,7 proc.) ir vietinio – 1000 (29,8 proc.). Grynos veislės eržilų rasta: ardėnų veislės – 308, trakėnų – 38, anglosaksų –

15 ir hanoveranų – 8.⁹ Prieškario laikų pavyzdžiu, taip pat buvo vykdomas eržilų bei kumelių įrašymas į kilmės knygas. Kilmės knygos buvo vedamos Žemės ūkio rūmuose Kaune.¹⁰ Iš viso į kilmės knygas 1941 m. įrašyti 98 eržilai ir 772 kumelės.¹¹ Į kumelių kilmės knygas 1942 m. įrašyta 4764, 1943 m. – 4094 kumelės.¹² Šias kumeles ūkininkai privalėjo kergti su tos pačios veislės eržilais, kad ateityje būtų išauginama daugiau ir geresnių grynaveislių eržilų bei kumelių.¹³ Geros veislės arklių prieauglių rūpinosi ir du valstybiniai žirgynai: vienas jų Kėdainiuose buvo lengvo tipo žirgų, o kitas – Gruzdžiuose (netoli Šiaulių) – vietinio tipo arklių – žemaitukų.¹⁴ 1943 m. balandžio mėn. duomenimis, Kėdainių žirgyne buvo apie 100 veislinių arklių. Buvo steigama daugiau valdiškų arklių kergimo punktų. 1943 m. balandžio mėn. jų Lietuvoje buvo daugiau kaip 100.¹⁵ Geresni reproductoriai buvo perkami vietoje ir importuojami iš Reicho. Dienraščio „Ateitis“ duomenimis, nuo nacių – sovietų karo pradžios iki 1943 m. iš Vokietijos įsigyta 49 lengvo tipo ir 39 sunkaus tipo eržilai, kurie paskirstyti po kraštą.¹⁶

Bolševikų viešpatavimo metai padarė daug žalos ir kitų naminių gyvulių veislės gerinimo srity-

⁹ Lietuvos arklių ūkis // Į laisvę. 1942, vasario 21. (Nr. 44(205)).

¹⁰ Šiais metais iš naujo paruoštos kergimo knygelės // Į laisvę. 1942, balandžio 11. Nr. 84(245).

¹¹ Lietuvos arklių ūkis // Į laisvę. 1942, vasario 21. Nr. 44(205).

¹² N. L. Agronomų suvažiavimo darbai (Paskutinė suvažiavimo diena) // Ateitis. 1943, rugsėjo 4. Nr. 205.

¹³ Lietuvos arklių ūkis // Į laisvę. 1942, vasario 21. Nr. 44(205).

¹⁴ Vt-kus A. Valstybiniai žirgynai // Į laisvę. 1942, vasario 4. Nr. 29(190).

¹⁵ T. Aktualieji žemės ūkio klausimai (Pasikalbėjimas su M. ir Žemės ūkio Gen. Tarėju A. Ramanausku) // Ateitis. 1943, balandžio 16. Nr. 89.

¹⁶ L. Mūsų agronomų darbai 1943 metais // Ateitis. 1943, sausio 11. Nr. 7.

⁷ N. L. Žemės ūkio gamybos reikalai (Iš pasikalbėjimo su Žemės ūkio Gamybos Vyr. Valdybos gener. dir. Špokevičium) // Į laisvę. 1942, rugpjūčio 27. Nr. 199(360).

⁸ T. Aktualieji žemės ūkio klausimai (Pasikalbėjimas su M. ir Žemės ūkio Gen. Tarėju A. Ramanausku) // Ateitis. 1943, balandžio 16 (Nr. 89).

je. Pavyzdžiui, vien bulių, laikomų įsteigtuose kergimo punktuose, sumažėjo 29 proc.¹⁷ Per bolševikmetį visiškai nebuvo kontroliuojami galvijai, todėl bolševikus išvijus imtasi kontrolę atkurti. 1941 m. lapkričio mėn. duomenimis, krašte jau veikė 224 galvijų kontrolės rateliai ir 286 bulių kergimo punktai.¹⁸ Deja, galvijų kontrolės rateliai nacių okupacijos metais tiek narių, tiek kontroliuojamųjų karvių skaičiumi sumažėjo, nes stambesni ūkiai per sovietinę žemės reformą buvo išdraskyti. Stengtasi veislinius galvijus kuo plačiau paskirstyti po kraštą. Tiems ūkiams, kurie įsigydavo geros veislės veršelių, buvo mokamos pašalpos. Lietuvoje 1942 m. surengta 50 galvijų priauglio parodėlių, per jas ūkininkams už gerai išaugintus veršelius buvo išmokėta 17 tūkst. reichsmarkių.¹⁹ Kiaulių kontrolė krašte, 1942 m. rugpjūčio mėn. duomenimis, buvo vykdoma 53 rateliuose, kuriems priklausė 108 ūkiai. Juose buvo kontroliuojama 102 suaugę veisliniai kuiliai ir 322 veislinės kiaulės.²⁰ 1943 m. balandžio mėn. krašte veikė daugiau kaip 200 kiaulių kergimo punktų, jų laikytojams už grynų veislės ir gerai prižiūrėjimus kuilius buvo mokamos pašalpos.

Paukščių ūkiui gerinti 1942 m. perinimo sezono metu veikė valdžios prižiūrimi 130 veislinių vištų ūkių su 12,5 tūkst. vištų ir 8 mėsinių paukščių ūkiai su 84 paukščiais.²¹ Šie ūkiai iki tų metų rudens viščiukų peryklai Panevėžyje pri-

statė apie 180 tūkst. kiaušinių. Anksčiau ši perykla sunaudodavo apie pusę valstybės kontroliuojamųjų ūkių pagaminamų kiaušinių. Dėl susisiekimo sunkumų 1942 m. kiaušinius peryklai tiekė tik apie 30 proc. veislinių vištų ūkių.²² Beje, kontroliuojamiems vištynams tvarkyti buvo išleistos specialios taisyklės, ir vištynai, kurie šių taisyklių laikėsi, gaudavo pašalpas. Per 1942 metus okupacinė valdžia skyrė 10 tūkst. reichsmarkių pašalpų.²³

Vokietmečiu atnaujinti žemės ūkio melioracijos darbai. Per 1920–1939 m. laikotarpį šalyje nusašinta 469 561 ha žemės, iš kurios 11 813 ha buvo nusašinta drenažu, o 457 748 ha – grioviais.²⁴ Bolševikų okupuotoje Lietuvoje, nors tuometinės valdžios buvo dideli užmojai, melioracijos darbai nepradėti rimtai vykdyti. Vienu iš žemės ūkio ir vidaus reikalų generalinių tarėjų potvarkiu nurodyta melioracijos darbus vykdyti pagal ankstesnius Lietuvos Respublikos įstatymus.²⁵ Ir vis dėlto nors būta susisiekimo sunkumų, darbininkų atlyginimo nesureguliuavimo ir kitų nepalankių karo meto sąlygų, per likusį 1941 m. laikotarpį atlikti šie svarbesni darbai: 1) nusašintas grioviais apie 2200 ha plotas; 2) išdrenuotas apie 42 ha plotas; 3) atliktas apie 82 km ilgio nusaštinimo griovių kapitalinis ir eilinis remontas; 4) atlikta tyrinėjimų apie 43 tūkst. ha plote nusaštinimo griovių projektams sudaryti; 5) atlikta tyrinėjimų apie 2250 ha plote nusaštinimo drenažu projektams sudaryti; 6) su-

¹⁷ Bolševikai išnaikino daug veislinių galvijų // Į laisvę. 1942. sausio 15. Nr. 12(173).

¹⁸ R. J. Agronomų suvažiavimo antroji diena // Į laisvę. 1941. lapkričio 15. Nr. 124.

¹⁹ T. Aktualieji žemės ūkio klausimai (Pasikalbėjimas su M. ir Žemės ūkio Gen. Tarėju A. Ramanausku) // Ateitis. 1943. balandžio 16. Nr. 89.

²⁰ N. L. Žemės ūkio gamybos reikalai (Iš pasikalbėjimo su Žemės ūkio Gamybos Vyr. Valdybos gener. dir. Špokevičium) // Į laisvę. 1942. rugpjūčio 27. Nr. 199(360).

²¹ T. Aktualieji žemės ūkio klausimai (Pasikalbėjimas su M. ir Žemės ūkio Gen. Tarėju A. Ramanausku) // Ateitis. 1943. balandžio 16. Nr. 89.

²² N. L. Žemės ūkio gamybos reikalai (Iš pasikalbėjimo su Žemės ūkio Gamybos Vyr. Valdybos gener. dir. Špokevičium) // Į laisvę. 1942. rugpjūčio 27. Nr. 199(360).

²³ Kontroliuojamiems vištynams paskirta 10 000 RM // Į laisvę. 1942. kovo 5. Nr. 54(215).

²⁴ Lietuvos statistikos metraštis. 1939 m. Vilnius, 1940. P. 111.

²⁵ R. I. Siemietiniai melioracijos darbai (Pasikalbėjimas su Melioracijos D-to Direktoriumi inž. J. Čeičiu) // Į laisvę. 1942. gegužės 22. Nr. 119(280).

rinkti duomenys apie vykdytinus melioracijos darbus ir kt.²⁶ Kaip ir Nepriklausomos Lietuvos laikais, stambesni melioracijos darbai vykdyti tik valdžios skirtomis tam reikalui lėšomis, o ūkininkų žemės sausintos, iš dalies suteikiant jiems pašalpas ir paskolas, iš dalies jų pačių lėšomis. Skatintas ūkininkų noras savo žemes drenuoti. Dar 1939 m. priimtu įstatymu buvo numatyta teikti ūkininkams pašalpas iki 25 proc. nuo bendrų drenažo darbams išlaidų tais atvejais, kai nebuvo naudojamos valdžios teikiama paskola. Dabar pašalpos padidintos net iki 50 proc. visų šiems darbams skirtų išlaidų.²⁷ Tiesa, ir tokios iš pirmo žvilgsnio palankios sąlygos karo metais ūkininkams neatrodė viliojančios.

Sudarant melioracijos darbų planus, buvo atsižvelgiama į tai, jog karo meto sąlygomis neįmanoma vykdyti ilgai besitęsiančių darbų. Iki kariniais metais didesnę Lietuvoje vykdytų melioracijos darbų dalį sudarė stambesni darbai, būtent buvo reguliuojamos upės ir upeliai. Tokie darbai reikalavo daug darbo ir lėšų, o galutinis rezultatas buvo geras tik tada, kai buvo atliekama daug papildomų darbų: smulkus sausinimas, paviršiaus paruošimas, įdirbimas ir įsėjimas. Norint greito darbų efekto, šiems smulkiems darbams ir teiktas prioritetas karo metais. Jie buvo atliekami tuose plotuose, kuriuose vandens surinktuvai (upės, upeliai) jau buvo sutvarkyti arba toks tvarkymas ten nebuvo reikalingas. Pagal galimybes smulkus sausinimas buvo vykdomas drenažo būdu.²⁸ Nors daugiausia buvo dirbami smulkūs sausinimo darbai, visa darbų apimtis nebuvo maža. Štai dienraščio

²⁶ R. J. Melioracijos darbai po karo // Į laisvę. 1942, vasario 19. Nr. 42(203).

²⁷ R. I. Šiometiniai melioracijos darbai (Pasikalbėjimas su Melioracijos D-to Direktoriui inž. J. Čeičiu) / Į laisvę. 1942, gegužės 22. Nr. 119(280).

²⁸ Ten pat.

„Į Laisvę“ duomenimis, nuo 1942 m. pradžios Žemės ūkio rūmai ir Melioracijos departamentas buvo numatę pradėti 19-oje apskrčių kultūrinti magistraliniais grioviais nusausintus 210 pelkių masyvus, kurių bendras plotas buvo 14,7 tūkst. ha.²⁹ Svarbiausia kliūtis okupacijos metais sparčiau vykdyti blogųjų žalienu (pievų, ganyklų) ir pelkių kultūrinimą buvo pašarinių žolių sėklų stoka.³⁰ Atlikti nusausinimo darbus labai trukdė transporto ir darbo jėgos trūkumas. Darbams buvo panaudojami karo belaisviai bei pasitelkiami į talką ūkininkai. Melioracijos darbų eigą stabdė ir prastoka darbų mechanizacija: 1942 m. viduryje turėtos tik dvi žemkasės.³¹

Lietuvos žemės ūkio racionalizavimo ir intensifikavimo tikslais nuo 1941 m. rudens Lietuvoje atnaujinti ir tarpukario laikotarpiu vykdyti kaimų skirstymo į vienkiemius bei kiti žemėtvarkos darbai. Lietuvoje, 1940 m. pradžios duomenimis, buvo likę neišskirstytų 3,5 tūkst. kaimų su 50 tūkst. ūkių, iš viso 665 tūkst. ha žemės.³² Sovietų valdžia šiuos darbus buvo sustabdžiusi, nes propagavo grupines sodybas, ūkininkus ruošė kolūkiniam gyvenimo būdai, o naujakuriams žemes dalijo siaurais rėžiais, atskirais sklypais, išmėtytais įvairiose vietose. Nacių okupacijos metais žemėtvarkos darbai pirmiausia vykdyti tuose kaimuose, kurie anksčiau nebuvo išskirstyti į vienkiemius ir kurie per karą buvo sudegę ar bent šiek tiek karo veiksmų

²⁹ Ūkininkai šiomet nori sukultūrinti 9992,3 ha pelkių // Į laisvę. 1942, kovo 14. Nr. 62(223).

³⁰ R. J. Numatyta sukultūrinti apie 900 000 ha pievų, pelkių ir ganyklų // Į laisvę. 1942, vasario 20. Nr. 43(204).

³¹ R. I. Šiometiniai melioracijos darbai (Pasikalbėjimas su Melioracijos D-to Direktoriui inž. J. Čeičiu) // Į laisvę. 1942, gegužės 22. Nr. 119(280).

³² N. L. Žemės tvarkymo darbai Lietuvoje (Iš Žemės Tvarkymo direkcijos 1942 m. veiklos) // Ateitis. 1943, sausio 20. Nr. 15.

paliesti,³³ nes labai trūko matininkų. Dalis jų sovietų buvo išvežti į SSRS, kita dalis dirbo sugriautų miestelių tvarkymo darbus.³⁴ 1942 m. vasarą krašte išskirstyti 199 kaimai su 4 013 ūkių, iš viso 35,8 tūkst. ha žemės. Vieno matininko vidutiniškai atmatuota 450 ha.³⁵ Palyginus su ikikariniais laikais, matininkų darbo našumas nebuvo sumažėjęs. Be kaimų skirstymo į vienkiemius darbų, 1942 m. taip pat buvo pertvarkyti 47 kaimai su 945 ūkiais, iš viso 9,7 tūkst. ha žemės ploto. Be to, pradėti skirstyti į vienkiemius 135 kaimai su 3318 ūkių, iš viso 28 tūkst. ha žemės. Preliminariais duomenimis, pradėtų, bet nebaigtuose skirstyti į vienkiemius kaimuose darbų minėtais metais atlikta apie pusė.³⁶ Daugiausia darbo žemėtvarkos srityje būta Rytų Lietuvoje, nes Nepriklausomybės metais šios sritys buvo lenkų valdomos. Kaimų skirstymas čia brangiai kainavo, o išlaidas turėjo padengti patys gyventojai. O dabar žemės matavimo ir skirstymo darbai buvo atliekami valdžios lėšomis, todėl norinčių sutvarkyti savo žemes buvo vis daugiau.³⁷ Žinoma, karo meto sąlygomis atliktų žemės tvarkymo darbų kokybė negalėjo būti gera. 1943m. rugsėjo 21 d. dienraštyje „Ateitis“ vienas inžinierius rašė: „Dabar atliekant kaimų skirstymo darbą daugiausia žiūrima į ūkinę sklypo vertę, o į kitus klausimus mažai kreipiamas dėmesys arba visai nekreipiamas. Labai dažnai sklypai neturi gerai suprojektuoto ir aiškaus kelių tinklo, todėl į matomą vien-

kiemį paprastai sunku greit rasti tikrąjį kelią. Skirstant kaimus, vienkiemiams vietos nenumatomos ir planuose neatžymimos, todėl sodyboms besikuriant individualiai, pagal ūkininkų nuožiuūrą, daugiausiai gaunamos jos išmėtytos po laukus ir pagal kelius, tarp savęs neturėdamos vienijančio ryšio ir vietomis sudarydamos nekokį vaizdą; ypač tai krinta į akis prie vieškelių, plentų ir geležinkelių.“³⁸

Nacių okupacinei valdžiai gražinus senąją žemės mokesčių tvarką pagal žemės rūšis, reikėjo atnaujinti ir tęsti žemės rūšiavimą. Pirmiausia buvo tvarkoma visa žemės rūšiavimo medžiaga, centre ir apskrityse dar likusi nesutvarkyta 1940 m., o iš dalies ir dar ankstesniais metais.³⁹ Tokios užsilikusios neapdorotos medžiagos buvo gana daug. Antai vien tik iš 1940 m. žemės rūšiavimo buvo likę nesutvarkytų 13 tūkst. žemės tyrimo žiniaraščių, kuriuose buvo sukaupta vertingos tyrimo informacijos iš 202 tūkst. ha žemės ploto.⁴⁰ Ypač daug neapdorotos medžiagos buvo likę Vilniaus krašto apskrityse, kuriose 1940 m. vasarą buvo vykdomas intensyvus žemės rūšiavimas. Be užsilikusių žemės rūšiavimo žiniaraščių apdorojimo, žemės rūšių nustatymo darbai buvo vykdomi ir neišrūšiuotose žemėse.⁴¹

Buvo tęsiamas žemės ūkio švietimo darbas. Už šią sritį nacių okupuotoje Lietuvoje buvo tiesiogiai atsakingas Žemės ūkio rūmų švietimo skyrius, o kiek vėliau, pertvarkius Žemės ūkio

³³ Vt-kus A. Žemėtvarkos darbai miestuose ir kaimuose // Į laisvę. 1941, gruodžio 27. Nr. 158.

³⁴ Š. A. Žemės tvarkymo darbai Telšių apskrityje // Ateitis. 1943, rugsėjo 14. Nr. 213.

³⁵ N. L. Žemės tvarkymo darbai Lietuvoje (Iš Žemės Tvarkymo direkcijos 1942 m. veiklos) // Ateitis. 1943, sausio 20. Nr. 15.

³⁶ Ten pat.

³⁷ Kaip vyksta žemės tvarkymas Ašmenos apskrityje (Iš pasikalbėjimo su Ašmenos Žemės Tvarkytoju) // Į laisvę. 1942, liepos 7. Nr. 155(316).

³⁸ Inž. Jurėnas P. Kaimų skirstymas ir vienkiemių sodybos // Ateitis. 1943, rugsėjo 21. Nr. 219.

³⁹ 1941 09 04 tarpžinybinio pasitarimo žemės rūšiavimo reikalu protokolas // LCVA. FR-1314. Ap. 1. B. 34. L. 71.

⁴⁰ Vyriausiosios žemės rūšiavimo komisijos pirmininko 1941 11 18 raštas žemės ūkio generaliniam tarėjui // LCVA. FR-1314. Ap. 1. B. 34. L. 65.

⁴¹ 1941 09 04 tarpžinybinio pasitarimo žemės rūšiavimo reikalu protokolas // LCVA. FR-1314. Ap. 1. B. 34. L. 71.

vadybos struktūrą bei panaikinus Žemės ūkio rūmus, ši funkcija patikėta Žemės ūkio vadybos Žemės ūkio politikos departamento švietimo skyriui. Išvijus bolševikus, vėl atgaivinti sovietų valdžios baigiami likviduoti Jaunųjų ūkininkų rateliai. Prieš bolševikų okupaciją Lietuvoje veikė 1283 JŪR, kuriuose buvo apie 42 tūkst. narių.⁴² Dienraščio „Į Laisvę“ duomenimis, 1942 m. birželio mėn. pabaigoje Lietuvoje jau veikė 1123 atgaivinti ir 37 naujai įsteigti JŪR, kuriuose buvo apie 30 tūkst. narių.⁴³ Okupacijos metais darbą tęsė dvi aukštosios žemės ūkio mokyklos – Žemės ūkio ir Veterinarijos akademijos, 3 vidurinės žemės ūkio mokyklos (Belvederio pienininkystės, Panevėžio linininkystės, Vilniaus sodininkystės), 28 žemesniosios žemės ūkio mokyklos ir 16 žiemos žemės ūkio mokyklų.⁴⁴ Šalia žemės ūkio mokyklų ir JŪR, daugiau orientuotų į jaunesnio amžiaus asmenų švietimą, suaugusiems šviesti svarbūs buvo įvairūs žemės ūkio kursai. Jie turėjo dvejopą paskirtį: vienuose buvo paruošiami specialistai, kituose – ūkininkai. Antai 1942 m. pabaigoje prie Belvederio pienininkystės mokyklos veikė sūrininkų kursai, Joniškėlyje prie žemesniosios žemės ūkio mokyklos – kontrolasistentų kursai ir t. t.⁴⁵ Ūkininkams pagrindiniai buvo 4 mėn. žiemos žemės ūkio kursai. Į juos buvo priimami asmenys nuo 18 metų amžiaus.⁴⁶ Šių kursų tikslas buvo duoti ūkininkams progą, neatsitraukiant

nuo kasdieninių ūkio darbų, įsigyti pagrindinių žemės ūkio mokslo žinių.⁴⁷ Kursus organizavo rajonų agronomai. Be jų, kursuose mokomuosius dalykus dėstė ir kiti žemės ūkio specialistai.⁴⁸ 1941/42 mokslo metais iš viso Lietuvoje veikė 89 žiemos žemės ūkio kursai, kuriuos lankė 2588 klausytojai: 2460 vyrų ir 128 moterys. Tiesa, iš visų klausytojų tik 449, t. y. 17,3 proc., ūkius vedė savarankiškai.⁴⁹ Beje, baigusiujų 1941/42 mokslo metais žiemos žemės ūkio kursų buvo perpus mažiau: 1332 asmenys.⁵⁰ 1942/1943 mokslo metais žiemos žemės ūkio kursų skaičius šiek tiek sumažėjo. Dienraščio „Į Laisvę“ duomenimis, nuo 1942 m. gruodžio 1 d. viename krašte buvo pradėję veikti 72 tokie kursai.⁵¹ Be žiemos žemės ūkio kursų, kuriuos daugiausia lankė vyrai, kaimo žmonėms, ypač moterims, buvo organizuojami ir kiti įvairūs specializuoti kursai. Antai 1942 m. Žemės ūkio rūmų iniciatyva įvairiose Lietuvos vietovėse kaimo moterims surengti siuvimo,⁵² audimo ir mezgimo⁵³ kursai. Bandyta ūkininkus šviesti taip pat paskaitomis,⁵⁴ rengiant daugelyje vietovių įvairias žemės ūkio parodėles⁵⁵ ir pan.

Beje, visi šie aptarti žemės ūkio gamybos ir kultūros kėlimo darbai buvo prieškarinio Lietu-

⁴² Vt-kus A. Jaunųjų Ūkininkų rateliai po karo // Į laisvę. 1942, vasario 16. Nr. 39(200).

⁴³ Šito metu veikia 1160 Jaunųjų Ūkininkų Ratelių / Į laisvę. 1942, birželio 27. Nr. 148(309).

⁴⁴ Vt-kus A. Kaimo jaunimas ruošiamas ūkininkauti // Į laisvę. 1942, vasario 19. Nr. 42(203); Vt-kus A. Naujuosius žemės ūkio mokslo metus pradėdant // Į laisvę. 1942, rugsėjo 16. Nr. 216(377).

⁴⁵ N. L. Jaunųjų Ūkininkų švietimo reikalai (Iš Žemės ūkio Politikos Departamento veiklos) // Į laisvę. 1942, spalio 2. Nr. 230(391).

⁴⁶ Vt-kus A. Naujuosius žemės ūkio mokslo metus pradėdant // Į laisvę. 1942, rugsėjo 16. Nr. 216(377).

⁴⁷ N. L. Jaunųjų Ūkininkų švietimo reikalai (Iš Žemės ūkio Politikos Departamento veiklos) // Į laisvę. 1942, spalio 2. Nr. 230(391).

⁴⁸ Vt-kus A. Naujuosius žemės ūkio mokslo metus pradėdant // Į laisvę. 1942, rugsėjo 16. Nr. 216(377).

⁴⁹ Vt-kus A. Kaimo jaunimas ruošiamas ūkininkauti // Į laisvę. 1942, vasario 19. Nr. 42(203).

⁵⁰ Žemės ūkio Rūmų veikla skaičiais // Į laisvę. 1942, liepos 10. Nr. 158(319).

⁵¹ Suorganizuoti 72 žiemos žemės ūkio kursai // Į laisvę. 1942, gruodžio 10. Nr. 289(450).

⁵² Ruošiami siuvimo kursai // Į laisvę. 1942, kovo 20. Nr. 67(228).

⁵³ Seirijai. Audimo ir mezgimo kursai // Į laisvę. 1942, liepos 8. Nr. 156(317).

⁵⁴ Agronomai skaitys ūkininkams paskaitas // Į laisvę. 1942, balandžio 11. Nr. 84(245).

⁵⁵ Ruošiamos galvijų prieauglio parodėles // Į laisvę. 1942, rugsėjo 18. Nr. 218(379).

vos žemės ūkio politikos tęstinumo rezultatas, bet jokiū būdu ne nacių valdžios vykdytos agrarinės politikos tiesiogiai inspiruotos priemonės. Tiesa, vokiečių okupacinė valdžia, žiūrėjusi į Lietuvą kaip į netolimoje ateityje aneksuotiną kraštą ne tik, kad netrukdė, bet netgi skatino lietuviškos savivaldos pareigūnų rodomą iniciatyvą šiose srityse. Tokiu pat principu Lietuvoje vykdyti žemės ūkio tyrimo ir kiti darbai.

3. Ekonominis krašto išnaudojimas

Civilinio nacių režimo pagrindinis uždavinys buvo plėsti krašto ūkininkus, išnaudoti juos siekiant aprūpinti vokiečių kariuomenę ir Vokietijos gyventojus maisto produktais. Naciai išleido daugybę potvarkių, apkrovusių Lietuvos ūkininkus įvairiomis žemės ūkio produktų prievolėmis. Ūkininkai kasmet privalėjo į Lietuvos žemės ūkio pagrindinių bendrovių – „Maisto“, „Pienocentro“, „Lietūkio“, „Sodybos“ – supirkimo punktus pristatyti nustatytą kontingentą mėsos, javų, pieno, kiaušinių, šieno, linų, vilnos ir kitų žemės ūkio gaminių. Pažymėtina, jog visai Lietuvai uždedami žemės ūkio produktų privalomųjų pristatymų kontingentai sudarydavo didelę bendrosios žemės ūkio produkcijos dalį. Pavyzdžiui, duoninių javų (rugių ir kviečių) prievolės kontingentas Lietuvai 1941/42 ūkiniais metais (nuo rugsėjo 1 d. iki kitų metų rugsėjo 1 d.) sudarė 45,8 proc. bendro 1941 m. šių kultūrų derliaus, 1942/43 ūkiniais metais – 47,7 proc. 1942 m. derliaus ir 1943/44 ūkiniais metais – 32,6 proc. bendro tų kultūrų 1943 m. derliaus. Avižų prievolės kontingentas 1941/42 ūkiniais metais sudarė 16,4 proc. bendro 1941 m. avižų derliaus, 1942/43 ūkiniais metais – 22,7 proc. 1942 m. derliaus ir 1943/44 ūkiniais metais – 19,8 proc. bendro šios kultūros 1943 m. derliaus. Nami-

nių paukščių (vištų, žąsų ir ančių bendrai) prievolės kontingentas 1942/43 ir 1943/44 ūkiniais metais (1941/42 ūkiniais metais šios prievolės nebuvo) sudarė atitinkamai 46,3 ir 66 proc. bendro 1942 ir 1943 metų pabaigoje buvusio naminių paukščių kiekio (pagal vykdytų surašymų duomenis). Vardijant naminius paukščius atskirai, matyti, kad vištų prievolė 1942/43 ir 1943/44 ūkiniais metais sudarė atitinkamai 45,5 ir 68,2 proc., žąsų prievolė – 51,3 ir 52,2 proc., ančių prievolė – 82,1 ir 65,9 proc. bendro 1942 ir 1943 metų pabaigoje buvusio minėtų naminių paukščių kiekio. Dideli buvo ir kitų svarbesnių žemės ūkio gaminių kontingentai, tačiau, nesant duomenų apie atskirą žemės ūkio produktų bendrą produkciją, neįmanoma nustatyti visos gamybos tų produktų prievolių dalies. Antai mėsos prievolė 1941/42 ūkiniais metais sudarė 48 tūkst. t, 1942/43 ūkiniais metais – 41,8 tūkst. t, 1943/44 ūkiniais metais – 38 tūkst. t; kiaušinių prievolė 1941/42 ūkiniais metais sudarė 90 mln. vnt., 1942/43 ir 1943/44 ūkiniais metais – po 57 mln. vnt; šieno prievolė 1941/42 ūkiniais metais sudarė 75 tūkst. t, 1942/43 ir 1943/44 ūkiniais metais – po 40 tūkst. t; šiaudų prievolė 1941/42 ūkiniais metais sudarė 60 tūkst. t, 1942/43 ūkiniais metais – 75 tūkst. t, 1943/44 ūkiniais metais – 70 tūkst. t ir t. t.⁵⁶ Už visas privalomas žemės ūkio produktų prievolės okupantai mokėjo nustatytą atlyginimą, tačiau jis buvo labai mažas ir tesudarė tik 60 proc. atlyginimo, išmokamo Rytprūsiuose – artimiausiame vokiečių gyvenamame rajone.⁵⁷ Mokant kad ir minimalias

⁵⁶ Apskaičiuota pagal: [1943] Žemės ūkio prievolių kontingentų lentelė // LCVA. FR.-1399. Ap. I. B. 62. L. 37; Statistische Berichte für das Ostland. Riga, 1941. [Nr. 9/12]. S. 36–37; 1942. Nr. 3/4. S. 114–116; Nr. 11/12. S. 449–451, 467; 1944. Nr. 1/4. S. 95–96, 99–100.

⁵⁷ Misiūnas R. J., Taagepera R. Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940/1980. P. 59.

1 lentelė. Lietuvos ūkių skaičius pagal dydį ir jų užimamas plotas (1942 m. rugpjūčio mėn.)*

Ūkiai pagal dydį	Ūkių skaičius		Ūkių užimamas plotas	
	vnt.	%	ha	%
Iki 2 ha	54 043	12,1	39 464,03	0,8
2-5 "	80 528	18,1	274 433,56	5,5
5-10 "	132 584	29,8	955 378,53	19,2
10-20 "	117 734	26,5	1 607 287,89	32,4
20-50 "	53 624	12,0	1 526 146,84	30,7
50-100 "	5 438	1,2	353 516,76	7,1
Virš 100 "	1 254	0,3	213 077,94	4,3
Iš viso	445 205	100,0	4 969 305,55	100,0

*Lentelė sudaryta, remiantis Statistische Berichte für das Ostland. Riga, 1944. Nr. 1/4. S. 93-94.

kainas, siekta įtikinti, kad pagaminti produktai ne rekvizuojami, o superkami.

Karo meto sąlygomis patiekti daugiau žemės ūkio gaminių prievolėmis su mažesne žala savo ūkiui ir šeimos pragyvenimo lygiui buvo pajėgūs tik vidutiniai ir stambesnieji ūkiai, kurių, beje, po bolševikinės žemės reformos buvo gerokai sumažėję. Lietuvoje didesnę ūkių dalį sudarė smulkūs ūkiai. Iš 1 lentelės duomenų matyti, kad ūkiai iki 5 ha sudarė net 30,2 proc., o ūkiai iki 10 ha – 60 proc. visų ūkių. Jų užimamas plotas atitinkamai sudarė 6,3 ir 25,5 proc. visų ūkių užimamo žemės ploto. Ir tarpukario Lietuvoje smulkūs ūkiai tegalėjo garantuoti ūkininkui ir jo šeimos nariams tik pragyvenimo minimumą, o dabar tai padaryti, kartu visiškai įvykdant visas nustatytas žemės ūkio gaminių prievolės, buvo sudėtingiau. Be to, ūkininkams nustatyti aukšti įvairių produktų privalomųjų pristatymų kontingentai buvo laikomi tik minimaliais, o apskritai reikalauta atiduoti visus jų ūkiuose pagamintus gaminius, išskyrus tik dalį, skirtą sėklai, pašarams ir ūkininko šeimos maistui. Tuo tikslu ūkininkams buvo uždrausta laisva prekyba visais žemės ūkio gaminiiais. Už prievolių nevyk-

dymą grėsė iškraustymas iš ūkio, nepristatytų žemės ūkio produktų (dažniausiai įvairių naminių gyvulių) konfiskavimas, išsiuntimas darbams į Vokietiją, uždarymas į priverčiamojo darbo stovyklas, net sušaudymas.

Dėl šių aplinkybių, taip pat ir dėl nemažos dalies ūkininkų sąmoningai vykdomo prievolių sabotavimo, siekiant apsaugoti savo ūkius nuo visiško nualinimo, nustatyti prievolių kontingentai nė vienais ūkiniais metais nebuvo visiškai įvykdyti. Pavyzdžiui, 1941/42 ūkininkų metų duoninių javų (rugių ir kviečių) pristatymo prievolė buvo įvykdyta 38,9 proc., avių – 49,9 proc., bulvių – 32,8 proc., kiaušinių – 45,1 proc., kiaulių – 25 proc. ir t. t. 1942/43 ūkiniais metais duoninių javų pristatymo prievolė buvo įvykdyta 57,9 proc., miežių – 74,1 proc., avių – 78 proc., linų sėmenų – 84,7 proc., bulvių – 55,2 proc., šieno ir šiaulių – po 65,9 proc., kiaulių – 42,3 proc., naminių paukščių – 70,4 proc. ir t. t. Tiesa, labai daug per mėnesius 1942/43 ūkininkų metus pristatyta raguočiai – net 119,3 proc. visos prievolės. Raguočiais ūkininkai dažniausiai kompensuodavo kiaulių ir kitų prievolių pristatymą, o tai, savaime suprantama, labai neigiamai veikė galvijų ūkį. Per nepilnus 1943/44 ūkininkų metus (nuo rugsėjo 1 d.

2 lentelė. Svarbesnių žemės ūkio gaminių supirkimas 1941/42, 1942/43 ir 1943/44 ūkiniais metais*

Žemės ūkio gaminiai	Mato vienetas	Supirkta			Viso**
		1941.09.01– 1942.08.31	1942.09.01–1943.06.30, 08.01–08.31	1943.09.01– 1944.04.30	
Grūdai ir ankštiniai:					
Rugiai	t	86 627	125 151	128 900	340 678
Kviečiai	“	16 721	17 402	13 745	47 868
Miežiai	“	10 755	21 876	22 962	55 593
Avižos	“	29 956	58 937	46 378	135 271
Grikliai	“	346	2081	527	2954
Grūdų mišinys	“	155	3075	1873	5103
Žirniai	“	933	10 203	8991	20 127
Vikiai	“	658	8602	6522	15 782
Cukriniai runkeliai	“	148 231	105 154	98 551	351 936
Bulvės	“	108 195	167 483	160 117	435 795
Sėklos:					
Raudonieji dobilai	“	21	3,9	4,5	29,4
Baltieji dobilai	“	16	6,1	22	44,1
Mišrūs dobilai	“	22	2,8	6,4	31,2
Pašariniai motiejukai	“	103	73,1	28	204,1
Lauko žolės	“	105	0,3	•	105,3
Sėmenys	“	5553	8460	7309	21 322
Kitos	“	37	380	565	982
Linai	“	3956	5762	4210	13 928
Pakulos	“	43	574	746	1363
Kanapės	“	20	9	2,9	31,9
Gyvuliai:					
Raguočiai	vnt.	167 420	112 545	92 422	372 387
Veršiai	“	71 343	105 722	106 941	284 006
Kiaulės	“	120 349	149 818	176 630	446 797
Avys	“	33 988	68 725	53 318	156 031
Arkliai	“	2566	8001	6991	17 558
Naminiai paukščiai:					
Vištos	“	294 164	456 254	476 632	1 227 050
Žąsų	“	20 944	19 578	37 744	78 266
Antys	“	22 636	17 878	32 512	73 026
Kalakutai	“	34 227	15 222	11 097	60 546
Neišdirbta oda(kailiai):					
Galvijų oda	“	107 955	101 474	106 053	315 482
Veršių oda	“	98 012	90 785	116 237	305 034
Avių kailiai	“	51 753	62 778	73 682	188 213
Arklių oda	“	12 357	10 034	11 203	33 594
Ožkų oda	“	481	40	514	1035
Kiaulių oda	“	3068	5809	8828	17 705
Kitų	“	2	303	454	759
Kiaušiniai	tūkst. vnt.	40 602	36 089	11 936	88 627

* Lentelė sudaryta, remiantis Statistische Berichte für das Ostland. Riga, 1942. Nr. 11/12. S. 466; 1943. Nr. 9/10. S. 280; Nr. 11/12. S. 371; 1944. [Nr. 5/6]. S. 211.

** Be 1943 m. liepos mėn. supirktos produkcijos.

iki kitų metų gegužės 1 d.) duoninių javų buvo pristatyta 79,2 proc., avižų – 66,2 proc., bulvių – 64 proc., minių paukščių – 85,2 proc. (viš-

tų – 79,4 proc., žąsų – 125,8 proc., ančių – 130 proc.), kiaušinių – 20,9 proc., kiaulių – 46,5 proc. ir t. t.⁵⁸ Žinant, kad daugelį žemės

ūkio produktų okupantai reikalavo pristatyti iki pavasario, galima daryti prielaidą, kad nepilnų 1943/44 ūkinių metų prievolių duomenys mažai tesiskiria nuo tų visų ūkinių metų duomenų.

Vis dėlto represinėmis priemonėmis okupantams vien prievolėmis (neskaičiuojant kariuomenės rekvizicijų ir pan.) pavyko išplėsti iš šalies žemės ūkio daug įvairių produktų (žr. 2 lentelę). Per 2 metus ir 7 mėnesius (t. y. nuo 1941 m. rugsėjo 1 d. iki 1944 m. gegužės 1 d., be 1943 m. liepos mėn. duomenų) nacių okupacinė valdžia prievolėmis surinko 23,6 proc. viso to laikotarpio (1941, 1942 ir 1943 metų) duoninių javų derliaus (rugių – 24,7 proc., kviečių – 17,8 proc.), 13,1 proc. miežių derliaus, 12,6 proc. avižų, 32,7 proc. vikių, 29,8 proc. linų pluošto, 40 proc. linų sėmenų, 10,3 proc. bulvių, 66,3 proc. cukrinių runkelių derliaus, 24,4 proc. bendrojo galvijų skaičiaus, 46,4 proc. bendrojo kiaulių skaičiaus (6 mėn. ir senesnių), 32,4 proc. bendrojo naminių paukščių (vištų, žąsų ir ančių) skaičiaus (įskaičiuojant ir 1941/42 ūkiniais metais ūkininkų į supirkimo punktus pristatytą kiekį, kai šios prievolės dar nebuvo), apie trečdalį pieno produkcijos ir t. t.⁵⁹ Didžiąją prievolėmis surinktos produkcijos dalį pasiglemžė vokiečių kariuomenė, ir tik mažesnė dalis buvo skirta miesto gyventojams aprūpinti maistu.

⁵⁸ Apskaičiuota pagal: [1943] Žemės ūkio prievolių kontingentų lentelė // LCVA. FR.–1399. Ap. 1. B. 62. L. 37; Statistische Berichte für das Ostland. 1942. Nr. 11/12. S. 466–467; 1943. Nr. 9/10. S. 280–281; Nr. 11/12. S. 371; 1944. [Nr. 5/6]. S. 211.

⁵⁹ Apskaičiuota, remiantis Statistische Berichte für das Ostland. 1941. [Nr. 9/12]. S. 36–37; 1942. Nr. 3/4. S. 114–116; Nr. 11/12. S. 449–451, 466; 1943. Nr. 9/10. S. 280; Nr. 11/12. S. 371, 1944. Nr. 1/4. S. 95–96, 99–100; [Nr. 5/6]. S. 211.

4. Svarbiausios žemės ūkio problemos

Kad žemės ūkis normaliai funkcionuotų, buvo būtina ūkininkus nuolat aprūpinti įvairiais žemės ūkiui reikalingais daiktais. Tačiau to nebuvo: antai per 1941 m. II pusmetį „Lietūkio“ skyriams ir žemės ūkio kooperatyvams, per kuriuos ir buvo aprūpinami žemės ūkiai, buvo paskirstyta tik 184,3 t padarinės geležies, 263,7 t vinių ir vielos, 80,7 t noragų ir verstuvių, 9,2 t kirvių ir kastuvių, 176,1 t pasagų, gripų ir uknolių, 39,9 tūkst. kibirų ir kt.⁶⁰ 1942 m. buvo paskirstyta: 170 t padarinės geležies, 114,1 t vinių ir vielos, 153,2 t noragų ir verstuvių, 5,4 t kastuvių, šakių ir kirvių, 115,4 t pasagų, gripų ir uknolių, 38 tūkst. kibirų ir nedideli kiekiai kitų ūkinių prekių.⁶¹ Vadinasi Lietuvos kaimui 1942 metais buvo skirta tik 1,4 proc. visos tiems metams reikalingos geležies, 3,6 proc. reikalingų vinių ir vielos kiekio, 51 proc. reikalingo noragų ir verstuvių kiekio, 15,2 proc. reikalingo kibirų kiekio ir t. t.⁶²

1943 m. birželio 26 d. surašymo duomenimis, visoje Lietuvoje buvo tiek žemės ūkio mašinų ir padargų: įvairių variklių – 2320 (iš jų traktorių – 809), sėjamųjų mašinų – 2110, derliaus nuėmimo mašinų – 35 411, javų kuliamaųjų mašinų – 23 195, sėklos paruošimo įrenginių – 17 107, kultivatorių – 9936, plūgų – 358 390 (vienavagių – 339 113, daugiavagių – 19 277), kitų žemės ūkio mašinų – 63 502. Tik 2572 ūkiai buvo elektrifi-

⁶⁰ [1942] „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams atleistų prekių žinios (1941 06 23–1941 12 31) // LCVA. F. 599. Ap. 6. B. 381. L. 39.

⁶¹ [1943] „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams 1942 metais atleistų prekių žinios // LCVA. F. 599. Ap. 6. B. 381. L. 19.

⁶² Apskaičiuota pagal: [1943] „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams 1942 metais atleistų prekių žinios // LCVA. F. 599. Ap. 6. B. 381. L. 19; 1942 03 19 tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo bei ūkininkų būklės pagerinimo reikalu protokolas // LCVA. FR.–1314. Ap. 1. B. 394. L. 5. 7–8.

kuoti.⁶³ Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje okupacijos metais buvo apie 445,2 tūkst. žemės ūkių, vienas traktorius vidutiniškai teko 550-čiai ūkių, viena sėjamoji – 211-ai ūkių, viena derliaus nuėmimo mašina – 13-ai ūkių, viena javų kuliamoji mašina – 19-ai ūkių, vienas kultivatorius – 45-iems ūkiams ir t. t. Labiausiai atsilikusi žemės ūkio mechanizacijos srityje buvo Vilniaus srities apygarda, kurioje vienas traktorius teko net 918-ai ūkių, viena sėjamoji – 758-iems ūkiams, viena derliaus nuėmimo mašina – 112-ai ūkių, viena javų kuliamoji mašina – 36-iems ūkiams, vienas kultivatorius – 79-iems ūkiams ir t. t.⁶⁴ Viena iš 1942 m. pavasarį įvykusių tarpžinybinių pasitarimų žemės ūkio klausimais metu konstatuota, jog žemės ūkiui ypač trūksta šių žemės ūkio mašinų ir padargų: traktorių – 100, plūgų – 25 tūkst., spyruoklinių akėčių – 4 tūkst., vadinamųjų „zig-zag“ akėčių – 4 tūkst., sėjamųjų mašinų – 4 tūkst., arklinių grėbiamųjų – 7 tūkst., maniežių (vilkų) – 1,4 tūkst., kultivatorių – 1 tūkst. ir kt.⁶⁵ Ir vis dėlto per visus 1943 metus žemės ūkiui buvo skirta tik 5998 vienavagių plūgų, 50 traktorių plūgų, 9 spyruoklinės akėčios, 2933 „zig-zag“ akėčios, 357 sėjamosios mašinos, 100 arklinių grėbiamųjų, 233 maniežai (vilkai), 110 arklinių kuliamųjų, 174 akselinės mašinos ir nedideli kiekiai kitų žemės ūkio mašinų bei padargų. Taip pat per tuos pačius 1943 metus žemės ūkiui iš viso buvo skirta tik 16 630 t mineralinių trąšų⁶⁶, nors jų reikėjo keliasdešimt kartų dau-

giau.⁶⁷ Beje, ir tiek nedaug mineralinių trąšų okupacinė valdžia pirmiausia skirdavo žemės ūkio bendrovės „Ostland“ valdomiems ūkiams, kolonistų ir vokiečių okupacinės valdžios pareigūnų pasisavintiems ūkiams, žemės ūkio bandymų stotims, žemės ūkio mokyklų bandomiesiems ūkiams ir pan., o tik tai, kas likdavo, buvo paskirstoma cukrinių runkelių, tabako ir įvairių sėklų augintojams pagal leidimus.

Labai trūko sėklų. Apskričių agronomų duomenimis, 1942 m. trūkstami sėklos kiekiai buvo tokie: vasarinių kviečių – 490 t, miežių – 2834 t, avižių – 3945 t, linų sėmenų – 1059 t, bulvių – 16 276 t, pašarinių runkelių – 210 t, cukrinių runkelių – 150 t, dobilų – 1521 t ir t. t. Ypač daug trūko daržovių sėklų. 1942 m. jų buvo apie 30–40 proc. mažiau negu 1941 m. Antai burokėlių sėklų trūko net 24 t, kopūstų sėklų – 4 t, morkų sėklų – 7,9 t, pupelių sėklų – 339,3 t, žirnių sėklų – 173,3 t, agurkų sėklų – 8 t ir t. t.⁶⁸ Dėl daržovių sėklų trūkumo mažėjo daržovėmis apsodinami plotai, o tai savo ruožtu labai neigiamai veikė žmonių mitybą.

Kita opi okupacijos metų problema – žemės ūkio darbininkų trūkumas. Beje, ir Lietuvos Respublikos laikais žemės ūkiui nuolat trūko nemažai žemės ūkio samdinių, tačiau problema ypač suaktualėjo per bolševikmetį. Sovietų valdžia, iš viso nenorėjusi, kad žemės ūkio darbininkai pas pravardžiuotuosius „buožeis“ tarnautų, buvo sudariusi kaime tokias sąlygas, kad patys ūkininkai nebepajėgė jų samdytis. Per vienus bolševikų viešpatavimo Lietuvoje metus vien Kaune ir Kauno apskrityje iš kaimų į miestus atvykusių žemės ūkio darbininkų – bedar-

⁶³ Statistische Berichte für das Ostland. 1943 Nr. 11/12. S. 359.

⁶⁴ Duomenys apie Vilniaus apygardą paimti iš Statistische Berichte für das Ostland. 1943. Nr. 11/12. S. 359; 1944. Nr. 1/4. S. 93.

⁶⁵ 1942 03 19 tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo bei ūkininkų būklės pagerinimo reikalų protokolai // LCVA. F.R.–1314. Ap. 1. B. 394. L. 5–6.

⁶⁶ 1944 04 24 „Lietūkio“ žemės ūkio mašinų ir trąšų skyriaus 1943 m. veiklos ataskaita // LCVA. F. 599. Ap. 6. B. 373. L. 1–2.

⁶⁷ 1942 03 19 tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo bei ūkininkų būklės pagerinimo reikalų protokolai // LCVA. F.R.–1314. Ap. 1. B. 394. L. 9–10.

⁶⁸ Ten pat. L. 9.

bių užregistruota apie 10 tūkst. Preliminariais duomenimis, kitose apskrityse žemės ūkį palikusią darbininkų buvo per 20 tūkst.⁶⁹ Esant miestuose užtektinai savos darbo jėgos, negalėdami susirasti darbo, žemės ūkio darbininkai turėjo skursti. Savo ruožtu nepajėgdami pasisamdyti darbininkų, ūkininkai buvo priversti mažinti gyvulių skaičių ir ne taip intensyviai įdirbti žemę.

Būdama suinteresuota žemės ūkio gamybos didinimu savanaudiškais tikslais, nacių okupacinė valdžia ėmėsi tam tikrų priemonių susidariusiai padėčiai sureguliuoti. Jau 1941 m. spalio 23 d. Ostlando reichskomisaras H. Lohse išleido potvarkį, kuriuo nustatė žemės ūkio samdinių atlyginimą. Remiantis šiuo potvarkiu, kumečių metinis atlyginimas pinigais sudarė 108 reichsmarkių, kitų samdinių priklausomai nuo jų amžiaus (jaunesnio amžiaus asmenims mokėta mažiau, vyresnio – daugiau) metinis atlyginimas buvo toks: nevedusių samdinių vyrų – 229,40 – 269 reichsmarkių, netekėjusių samdinių moterų – 97,60 – 144,40 reichsmarkių. Be atlyginimo pinigais, darbdavys privalėjo kumetį ir jo šeimos narius aprūpinti gyvenamuoju būstu, kuru bei skirti bulvėms ir kitoms daržovėms pasisodinti lauką. Kumečio laikomiems naminiams gyvuliams ūkio šeiminkas privalėjo duoti tvartą ir nustatytą kiekį pašaro. Ordinarijos javais kumetis per metus turėjo gauti 17 cnt: 3 cnt miežių, 1 cnt kviečių, 0,5 cnt žirnių, 2 cnt avižų arba grūdų mišinio ir likusią dalį rugių. Kiti žemės ūkio samdiniai darbdavio privalėjo būti aprūpinti nemokamu gyvenamuoju būstu ir maistu.⁷⁰

Minėtas potvarkis iš esmės neišsprendė problemos. Didelis kainų skirtumas, lyginant ofi-

cialiąsias su spekuliacinėmis, būtiniausių prekių stoka – visa tai darė samdiniams išmokamą piniginių atlyginimą bevertį ir buvo pagrindinę priežastis nenoro samdytis darbui žemės ūkyje. 1942 m. rugpjūčio mėn. duomenimis, Lietuvoje iš viso buvo apie 214 tūkst. žemės ūkio darbininkų, iš kurių 12,9 tūkst. (6 proc.) – administracinis ir kitas techninis personalas, 84 tūkst. (39,2 proc.) – metiniai samdiniai, 24,6 tūkst. (11,5 proc.) – sezoniniai darbininkai, 38,7 tūkst. (18,1 proc.) – piemenys, 5,6 tūkst. (2,6 proc.) – mėnesiui samdomi darbininkai, 30 tūkst. (14 proc.) – padieniai darbininkai, 12,7 tūkst. (5,9 proc.) – pagalbiniai darbininkai ir 5,4 tūkst. (2,5 proc.) – karo belaisviai.⁷¹ Nors būta tiek žemės ūkio darbininkų, Lietuvos kaimui 1942 m., apskričių agronomų duomenimis, trūko apie 92 tūkst. metinių ir sezoninių žemės ūkio darbininkų.⁷²

Ieškota įvairių būdų aprūpinti žemės ūkį darbo jėga. Lietuvos generalinis komisaras A. von Rentelnas 1942 m. kovo 13 d. išleido „Potvarkį dėl darbo jėgų paklausos žemės ūkyje patenkimo“. Potvarkis įpareigojo visų įmonių vadovus, okupacinei valdžiai nurodžius, iš darbo atleisti abiejų lyčių darbininkus ir tarnautojus, „kurie nuo 1937 metų sausio 1 dienos iki 1940 metų birželio 15 dienos dirbo žemės ūkyje, o po to laiko dirbo ne žemės ūkio darbą“ tam, kad jie būtų panaudoti darbui žemės ūkyje. Potvarkio 2 paragrafas skelbė: „Padedą dirbti abiejų lyčių virš 14 metų amžiaus ūkininkų šeimos nariai, kurie, apskrities viršininkui (arba apskrities agronomui) tatai nustačius, pasirodo esą nepakankamai apkrauti darbu, Apygardos Komisarо –

⁶⁹ Statistische Berichte für das Ostland. 1944. Nr. 1/4. S. 97.

⁷² 1942 03 19 tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo bei ūkininkų būklės pagerinimo reikalų protokolas // LCVA. F.R.-1314. Ap. 1. B. 394. L. 4.

⁶⁹ Dėl darbo jėgos žemės ūkyje // Į laisvę. 1941, liepos 14. Nr. 18.

⁷⁰ Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1941. Nr. 9. S. 139–143.

Socialinės Įstaigos – gali būti paskirti dirbti kitose žemės ūkio darbovietėse. Tas pat taikoma ir tiems kaime gyvenantiems asmenims, kurie, nors ir nėra padedą dirbti ūkininkų šeimos nariai, neturi jokio arba neturi reguliaraus darbo.⁷³ Vis dėlto, šis potvarkis taip pat neišsprendė problemos, nes buvo nelengva iš žemės ūkio pasitraukusius į kitus darbus surasti ir atgal sugrąžinti, o kiekvienas kaimo gyventojas, kuris tik jautėsi galįs būti palaikytas bedarbiu ar nevisiškai užimtu, apsirūpino tikru ar tariamu darbu. 1942 m. balandžio 30 d. maitinimo ir žemės ūkio generalinis tarėjas Juozas Petronis išleido „Potvarkį dėl kaimyniškos pagalbos žemės ūkyje“, kuriuo įpareigojo kiekvieną ūkininką „nuo sėjos darbų savame ūkyje atliekamu laiku, seniūnui paraginus, talkininkauti su arkliais, pakinktais, įrankiais ir žmonių darbo jėga viso to neturinčiam kaimynui“. Be rimtų priespaudimų seniūno paraginimo talkininkauti nepaklauses ūkininkas, seniūnui pasiūlius, valsčiaus viršaičio galėjo būti nubaustas iki 20 reichsmarkių bauda, tačiau nuo minėtos priespaudos vis vien nebuvo atleidžiamas.⁷⁴ Prie reikė dar griežtesnių įsakymų, įpareigojančių valstiečius dirbti stambesniuose ūkiuose. Pagal 1943 m. gegužės 1 d. potvarkį, buvo leidžiama ūkiuose palikti tiek darbo jėgos: iki 5 ha – 1 darbingą asmenį, nuo 5 iki 10 ha – 2, nuo 10 iki 15 ha – 3 ir t. t., visi kiti ūkininkų šeimos nariai, vyrai ir moterys, nuo 14 metų turėjo atlikti darbo priespaudą kituose ūkiuose.⁷⁵

Taigi tokiomis nepalankiomis karo meto sąlygomis buvo blogiau įdirbama ir tręšiama že-

mė, mažėjo žemės ūkio produkcijos, o kartu ir privalomų žemės ūkio produktų pristatymų. 1942 m. kovo 19d. Žemės ūkio rūmuose įvykęs tarpžinybinis pasitarimas žemės ūkio našumo palaikymo bei ūkininkų būklės gerinimo reikalu kaip vieną iš pagrindinių žemės ūkio smukimo ir nepakankamo efektyvumo priespaudimų nurodė žemės ūkio nuosavybės neatkūrimą. Pasitarimo dalyviai pabrėžė, kad „ūkininkas nėra tikras dėl savo žemės sklypo likimo. Tuo pačiu jis pasidaro pasyvus ir abejingas gamybos reikaluose... Todėl žemės nuosavybės teisės atstatymu būtų sugrąžintas labai svarbus veiksnys, kelias ūkininko energiją ir ž. ū. gamybinių jėgų išnaudojimą“⁷⁶. Pasitarimo dalyviai taip pat sutarė, kad ūkininkams užkraunamos didelės priespaudos. Beje, nors privalomieji pristatymai „tam tikrose karo sąlygose yra būtini, bet jų didumas ir paskirstymas turėtų kuo mažiausiai pakenkti būsimai žemės ūkio gamybai... Pašarų pristatymo priespauda, kaip griaunančią elementarius ūkio pagrindus, reikėtų visiškai panaikinti arba sumažinti iki minimalių ribų.“⁷⁷ Prieita prie nuomonės, kad „išpildęs jam uždėtas pristatymo priespauda, kiekvienas ūkis turėtų būti visiškai laisvas nuo tolimesnių priespaudimų užkrovimo. Visas tokio ūkio gamybos likutis turėtų pasilikti ūkininko laisvoje dispozicijoje, leidžiant jam jį perdirbti į kitus produktus, ar parduoti padidinta kaina. Taip nustatytos privalomųjų pristatymų normos skatintų ūkininką siekti gamyboje tų normų perviršius.“⁷⁸ Lietuvos žemės ūkio smukdė ir žemos kainos už pristatytus žemės ūkio gaminius. Pasitarime pabrėžta, kad Lietuvos žemės ūkio gaminių kainos neturėtų būti

⁷³ Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1942. Nr. 13. S. 121.

⁷⁴ Potvarkis dėl kaimyniškos pagalbos žemės ūkyje // Į Laisvę. 1942. gegužės 1. Nr. 101(262).

⁷⁵ Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1943. Nr. 19. S. 160–162.

⁷⁶ 1942 03 19 tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo bei ūkininkų būklės pagerinimo reikalu protokolas // LCVA. F.R.–1314. Ap. 1. B. 394. L. 2.

⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ Ten pat.

mažesnės už Rytprūsiuose nustatytas kainas ir būtent dėl šių motyvų: a) dėl bolševikų valdymo ir karo veiksmų didelė dalis Lietuvos ūkių yra įvairiai nukentėję ir netekę gamybinių priemonių: gyvojo ir negyvojo inventoriaus, sėklų ir pan.; b) Lietuvos žemės ūkio našumas ir pajamingumas yra mažesni; c) darbo jėga, turint omenyje mažesnę Lietuvos žemės ūkio našumą ir menką žemės ūkio darbų mechanizacijos lygį, yra nepigesnė kaip Rytprūsiuose; d) pramonės gaminiai bei kitos reikalingiausios ūkio prekės: druska, žibalas, tepalai, geležis ir pan., gaminami ne vietoje, todėl Lietuvos žemės ūkiui tenka apmokėti jų atvežimo ir kitas papildomas išlaidas.⁷⁹ Be minėtų problemų, pasitarimo dalyviai pabrėžė, kad yra nepakankamas žemės ūkio aprūpinimas žemės ūkio mašinomis bei įrankiais, sėklomis, trąšomis ir kitomis prekėmis. Be to, kaimui trūko darbo arklių. Apskričių agronomų duomenimis, Lietuvos ūkininkams 1942 m. reikėjo 8175 darbo arklių. Daugiausia arklių trūko Šiaulių apskrityje – 1500, Marijampolės apskrityje – 1250, Vilniaus ir Ukmergės apskrityse – po 1000, Vilkaviškio apskrityje – 800, kitose apskrityse jų trūkumas buvo mažesnis.⁸⁰

Nacių okupacinė valdžia neatsižvelgė į šio pasitarimo metu išsakytus pageidavimus.

5. Okupacijos padariniai

Didelės žemės ūkio produktų prievolės, plėšikišką jų išieškojimo priemonės, darbo jėgos ir ypač įvairių žemės ūkio reikmenų trūkumas bei kiti nepalankūs karo meto veiksniai sparčiais tempais smukdė Lietuvos žemės ūkį. Nors nuo 1942 m. balandžio 1 d. okupantai prijungė prie

Lietuvos 462 tūkst. ha teritorijos (Ašmenos ir Svyrių apskritis) iš Baltarusijos, per visą okupacijos laiką pasėlių plotai vis mažėjo (žr. 3 lentelę). Jau 1943 m., lyginant su 1941 m., ypač sumažėjo žieminių ir vasarinių kviečių (atitinkamai 40,3 ir 44,7 proc.), vasarinių rugių (50,6 proc.), miežių (23,7 proc.), linų (38 proc.) ir bulvių (12 proc.) pasėlių plotai. Įvairių laukininkystės kultūrų pasėlių plotų sumažėjimas dar ryškesnis, lyginant 1943 m. su 1940 m.: žieminių kviečių sumažėjo 64,8 proc., vasarinių kviečių – 54,3 proc., vasarinių rugių – net 83,9 proc., miežių – 39,7 proc., vikių – 21,8 proc., žirnių ir peliuškų – 26 proc., linų – 54,7 proc., bulvių – 23,8 proc., pašarinių runkelių – 21 proc.⁸¹ Tokie įspūdingi skaičiai, tiesa, atspindi tik atskirų laukininkystės kultūrų pasėlių plotų dinamiką, kadangi bendras visų 3 lentelėje išvardytų svarbesnių laukininkystės kultūrų pasėlių ploto sumažėjimas 1943 m., lyginant su 1941 m., buvo tik 6,7 proc., o lyginant su 1940 m. – 20,3 proc. Beje, nereikėtų pamiršti to fakto, kad jau 1941 m. žymų pasėlių ploto sumažėjimą didele dalimi sąlygojo nevykusi bolševikinė žemės reforma, sukėlusiai sumaištį ir nepasitikėjimą tarp ūkininkų.

Iš 3 lentelės duomenų taip pat matyti, kad nacių okupacijos laikotarpiu kai kurių laukininkystės kultūrų pasėlių plotai ne tik kad nesumažėjo, bet dargi labai padidėjo. Antai nuo 1941 m. iki 1943 m. grikių, grūdų mišinio ir cukrinių runkelių pasėlių plotai padidėjo atitinkamai: 33,4, 39,1 ir 4 proc. Lyginant šių laukininkystės kultūrų pasėlių plotus 1943 m. su 1940 m., taip pat pastebimas žymus pastarųjų padidėjimas: grikių – 71,8 proc., grūdų mišinio – 32,6 proc., cukrinių runkelių – 20,2 proc.⁸² Žy-

⁷⁹ 1942 03 19 tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo bei ūkininkų būklės pagerinimo reikalų protokolas // LCVA. FR.–1314. Ap. 1. B. 394. L. 3.

⁸⁰ Ten pat. L. 5–10.

⁸¹ Apskaičiuota, remiantis 3 lentele ir Lietuvos TSR liaudies ūkio plano vykdymo pagrindiniai rodikliai. Nr. 1–2. P. 12, 19.

⁸² Ten pat.

3 lentelė. Svarbesnių laukininkystės kultūrų pasėlių plotai Lietuvoje 1941–1943 metais*

Pavadinimas	1941 m.	1942 m. pasėlių plotas		1943 m. pasėlių plotas	
	pasėlių plotas	ha	1941 m. = 100	ha	1941 m. = 100
Žieminiai rugiai	493 416	466 898	94,6	475 785	96,4
Vasariniai rugiai	1246	1135	91,1	615	49,4
Žieminiai kviečiai	81 592	53 300	65,3	48 701	59,7
Vasariniai kviečiai	49 223	30 560	62,1	27 245	55,3
Grikliai	24 122	39 240	162,7	32 189	133,4
Miežiai	178 742	140 667	78,7	136 340	76,3
Avižos	388 996	382 595	98,3	373 371	96,0
Grūdų mišinys	105 709	123951	117,3	147 084	139,1
Vikiai	17 144	18 379	107,2	19 208	112,0
Žirniai ir peliuškos	31 167	36 216	116,2	44 392	142,4
Linai	68 839	53 409	77,6	42 709	62,0
Bulvės	178 167	158 815	89,1	156 869	88,0
Cukriniai runkeliai	14 565	14 636	100,5	15 148	104,0
Pašariniai runkeliai	45 313	46 229	102,0	46 055	101,6

* Lentelė sudaryta, remiantis Statistische Berichte für das Ostland. Riga, 1942. Nr. 3/4. S. 114–116; Nr. 11/12. S. 447–448; 1944. Nr. 1/4. S. 95–96.

mus pastarųjų kultūrų pasėlių plotų padidėjimas didesne dalimi siejamas su jų padidėjusiu pristatymo kontingentų pareikalavimu, o cukrinių runkelių pasėlių plotų padidėjimas siejamas dar ir su tuo, jog okupantai prievarta versdavo ūkininkus auginti cukrinius runkelius, jei tik tam tiko žemė.

Nors trūko įvairių žemės ūkio reikmenų, ši aplinkybė nesąlygojo kokio nors staigaus daugelio svarbesnių laukininkystės kultūrų derlingumo kritimo (žr. 4 lentelę). Antai, lyginant 1942–1943 metų vidutinį derlingumą su 1941 m. derlingumu, matyti, kad žieminių kviečių derlingumas iš 1 ha 1942–1943 metais buvo didesnis negu 1941 m. 9 proc., vasarinių kviečių – 14,5 proc., miežių – 9,7 proc., žirnių ir peliuškų – 13,5 proc., o žieminių rugių, avižų, grūdų mišinio, vikių, linų sėmenų, cukrinių ir pašarinių runkelių derlingumas iš 1 ha padidėjo arba sumažėjo vos keliais procentais.

Laukininkystės kultūrų bendrojo derliaus dinamika atspindi 5 lentelė. Iš jos duomenų matyti, kad 1943 m., lyginant su 1941 m., ypač daug

sumažėjo vasarinių rugių (53,8 proc.), žieminių ir vasarinių kviečių (po 32,6 proc.), miežių (12 proc.), linų pluošto (42,6 proc.), linų sėmenų (36,1 proc.), bulvių (33,4 proc.) bendrasis derlius, o avižų, cukrinių ir pašarinių runkelių gautasis derlius sumažėjo labai nežymiai. Kartu per minėtą laikotarpį labai padidėjo grikių (16,5 proc.), grūdų mišinio (41,4 proc.), vikių (13,3 proc.), žirnių ir peliuškų (54 proc.) bendrasis derlius. Akivaizdu, jog pagrindinis faktorius, nulėmęs daugelio minėtų laukininkystės kultūrų bendrojo derliaus kritimą, buvo šių kultūrų pasėlių ploto sumažėjimas.

Labiausiai nuo okupantų nukentėjo Lietuvos gyvulininkystė (žr. 6 lentelę). Iš 6 lentelės duomenų matyti, kad jau 1943 m. pabaigoje, lyginant su 1941 m., naminių gyvulių ir paukščių sumažėjo tiek: arklių – 19,3 proc., galvijų – 24,8 proc. (melžiamų karvių – 31,3 proc.), kiaulių – 29,1 proc. (6 mėn. ir senesnių kiaulių – 35,9 proc.), avių – 66,1 proc. (1 metų ir senesnių avių – 43 proc.), vištų – 79,1 proc., žąsų – 86,3 proc., ančių – 87,6 proc. Bičių šeimų su-

4 lentelė. Svarbesnių laukininkystės kultūrų derlingumas Lietuvoje 1941 - 1943 metais*

Pavadinimas	1941 m.	1942 m.	1943 m.
	derlingumas iš 1 ha cnt		
Žieminiai rugiai	9,4	9,3	10,0
Vasariniai rugiai	7,5	5,7	7,0
Žieminiai kviečiai	9,4	9,9	10,6
Vasariniai kviečiai	7,6	8,2	9,2
Grikliai	4,8	4,0	4,2
Miežiai	8,8	9,2	10,1
Avižos	9,4	9,2	9,5
Grūdų mišinys	10,4	10,5	10,6
Vikiai	8,6	9,1	8,7
Žirniai ir peliuškos	7,4	8,8	8,0
Linų pluoštas	3,0	2,7	2,7
Sėmenys	3,2	3,2	3,3
Bulvės	95,0	89,6	71,8
Cukriniai runkeliai	119,5	126,0	114,0
Pašariniai runkeliai	143,5	146,0	132,0

* Lentelė sudaryta, remiantis Statistische Berichte für das Ostland. Riga, 1942. Nr. 3/4. S. 114–116; Nr. 11/12. S. 449; 1944. Nr. 1/4. S. 95–96.

5 lentelė. Svarbesnių laukininkystės kultūrų bendrasis derlius Lietuvoje 1941–1943 metais*

Pavadinimas	1941 m. derlius	1942 m. derlius		1943 m. derlius	
	t	t	1941 m. = 100	t	1941 m. = 100
Žieminiai rugiai	464 630	435 420	93,7	475 640	102,4
Vasariniai rugiai	930	650	69,9	430	46,2
Žieminiai kviečiai	76 800	52 780	68,7	51 770	67,4
Vasariniai kviečiai	37 160	24 930	67,1	25 060	67,4
Grikliai	11 566,5	15 620	135,0	13 470	116,5
Miežiai	156 310	129 550	82,9	137 510	88,0
Avižos	366 460	351 890	96,0	352 930	96,3
Grūdų mišinys	109 740	130 890	119,3	155 180	141,4
Vikiai	14 780	16 750	113,3	16 740	113,3
Žirniai ir peliuškos	22 960	31 980	139,3	35 350	154,0
Linų pluoštas	20 300	14 730	72,6	11 660	57,4
Sėmenys	21 990	17 230	78,3	14 060	63,9
Bulvės	1 691 910	1 423 350	84,1	1 126 560	66,6
Cukriniai runkeliai	174 400	184 260	105,6	172 260	98,8
Pašariniai runkeliai	651 290	675 870	103,8	609 930	93,6

* Lentelė sudaryta, remiantis Statistische Berichte für das Ostland. Riga, 1942. Nr. 3/4. S. 114–116; Nr. 11/12. S. 449; 1944. Nr. 1/4. S. 95–96.

6 lentelė. Naminių gyvulių, paukščių ir bičių šeimų skaičiaus dinamika nacių okupuotoje Lietuvoje*

Pavadinimas	1941.08.10	1942.12.28		1943.12.15	
	vnt.	vnt.	1941.08.10 = 100	vnt.	1941.08.10 = 100
Arkliai	593 032	505 887	85,3	478 746	80,7
t.s. 3 metų ir senesni	431 589	357 247	82,8	347 773	80,6
Galvijai	1 043 307	877 717	84,1	784 494	75,2
t.s. melžiamos karvės	765 499	645 737	84,3	526 163	68,7
Kiaulės	1 173 698	764 161	65,1	832 189	70,9
t.s. 6 mėn. ir senesnės	416 241	272 213	65,4	266 838	64,1
Avys	116 2068	479 451	41,3	393 625	33,9
t.s. 1 metų ir senesnės	493 164	358 255	72,6	281 150	57,0
Ožkos	•	5673	•	5467	•
t.s. 1 metų ir senesnės	•	3439	•	3824	•
Vištos, gaidžiai ir viščiukai	4 200 019	1 317 461	31,4	879 662	20,9
Žąsų ir žąsiukai	419 477	77 928	18,6	57 478	13,7
Antys ir ančiukai	305 678	48 723	15,9	37 928	12,4
Kalakutai ir kalakučiukai	•	24 277	•	17 959	•
Bičių šeimos	129 653	45 673	35,2	32 774	25,3

* Lentelė sudaryta, remiantis Statistische Berichte für das Ostland. Riga, 1941. [Nr. 9/12]. S. 36–37; 1942. Nr. 11/12. S. 450–451; 1944. Nr. 1/4. S. 99–100.

mažėjo 74,7 proc. Tiesa, šie duomenys, nors ir atspindi oficialią statistiką, vargu ar yra visiškai tikslūs. Į juos, matyt, vertėtų žiūrėti tik kaip į duomenis, atspindinčius naminių gyvulių ir paukščių mažėjimo tendenciją. To priežastis paprasta: ūkininkai, iš anksto žinodami apie būsimą naminių gyvulių ir paukščių surašymą, sugebėdavo dalį jų nusiūpti, nes nuo užfiksuoto naminių gyvulių ir paukščių skaičiaus priklausė jų prievolių kontingento dydis.

Baigiantis karui, Lietuvos žemės ūkis karo veiksmų buvo dar labiau nualintas.

Išvados

1. Nacių agrarinės politikos esmė – vienašališkas reikalavimas didinti pagrindinių maisto produktų ir žaliavų gamybą, tačiau šis didini-

mas turėjo vykti ne ūkio intensifikacijos pagrindu – gražinant privatinę žemės nuosavybę, didinant naudojamų gamybos priemonių kiekį: įsigyjant naujų žemės ūkio mašinų bei inventoriaus, naudojant daugiau mineralinių trąšų, bet išnaudojant ūkininkus ir žemės ūkio darbininkus, gerokai sumažinant jų asmeninį vartojimą.

2. Lietuviškosios savivaldos pareigūnai švelnino nacių okupacinės civilinės valdžios vykdytą žemės ūkio apiplėšimo ir alinimo politiką. Tik jų iniciatyva ir pasiaukojamu darbu Lietuvoje atnaujinti tarpukario laikotarpiu vykdyti įvairūs žemės ūkio gamybos ir kultūros kėlimo darbai.

3. Didelės žemės ūkio produktų prievolės, plėšikiškos jų išieškojimo priemonės, darbo jėgos ir ypač įvairių žemės ūkio reikmenų trūkumas bei kiti nepalankūs karo meto veiksniai lėmė Lietuvos žemės ūkio nuosmukį.

LITHUANIAN AGRICULTURE DURING THE NAZIS OCCUPATION

Justinas Braslauskas

Summary

After Bolsheviks had been banished out of Lithuania and the life in the country had normalized, in Lithuania occupied by the Nazis, owing to the initiative of the local Lithuanian authorities, the agricultural production and culture development which had been started during the period of independence of Lithuania and then neglected during the period of Bolshevism was resumed, including the improvement of breeds of domestic fowl and cattle, the draining and cultivating of soil, the organization of land exploitation, the classifying of land, the agricultural research and education, etc. The German civil authorities regarded Lithuania as a country to be annexed in the nearest future and, therefore, they did not hamper and even stimulated the initiative of officers of the Lithuanian authorities taken in the above mentioned fields. Nevertheless, the main goals of the Nazi regime in the sphere of agriculture in Lithuania were to exploit and plunder the country's farmers in order to improve the provision of the German army and its population with foodstuffs. The Nazis issued a lot of orders implying various obligatory deliveries of agricultural produce levied on the Lithuanian farmers.

The quota of obligatory deliveries levied on Lithuania constituted the important part of gross agricultural output of Lithuania. In spite of various repressive measures, the set deliveries quota was not executed in full during any economic year. However, only in the form of obligatory deliveries (excluding requisitions by the army, etc.) the invaders succeeded in taking great quantities of various food products from the Lithuanian farmers. It goes without saying, that such policy of the invaders ruined the agriculture of Lithuania and did not contribute to development of production. Moreover, during the period of German occupation the agriculture in Lithuania faced the following problems: the lack of agricultural machinery and equipment, seeds, fertilizers, drafters, agricultural workers, as well as the low prices on agricultural produce, etc. In such unfavourable war-time conditions, the area under crops decreased, the land lay fallow, the cultivation and fertility of soil was poor, the field crops production fell down, the number of domestic fowl and cattle decreased. At the end of the war, the agriculture in Lithuania was even more exhausted by the actions of war.

Įteikta 1999 m. gruodžio mėn.
Parengta spaudai 2000 m. lapkričio mėn.